Memoria războaielor şi a păcii din Principatele Române, în jurnalele călătorilor occidentali Patrick O'Brien şi James O. Noyes

Mariana BOCA
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava
mariana_boca_ro@yahoo.com

Abstract: In the present study, we capitalize on the very close integration in the Romanian culture of two travel journals published in the middle of the nineteenth century (1854-1858) by the Irish Patrick O'Brien and the American James O. Noyes. The two authors, talented storytellers, undertake a subtle and sometimes anticipatory analysis of the situation of Moldova and Ţara Românească, occupied successively and used as a theater of war by the Tsarist army and the Ottoman army in the Crimean War. The comparative reading and analysis of the two exceptional texts, which refers to the same historical moment, gives the reader a spectacular restructuring of profound memory where we anchor the origin of modern Romania and the present destiny of the Romanians.
Keywords: *memory, history, Romania, journal, Crimean War.*

În prezentul studiu valorificăm integrarea foarte târzie în cultura românească a două jurnale de călătorie, publicate la mijlocul secolului al XIX-lea (1854-1858), de irlandezul Patrick O'Brien şi americanul James O. Noyes. Cei doi autori, povestitori talentaţi, realizează o analiză subtilă şi uneori anticipativă a situaţiei Principatelor Române, ocupate succesiv şi folosite ca teatru de război de armata ţaristă şi de armata otomană, în Războiul Crimeii. Parcurgerea comparativă a celor două texte excepţionale, care se referă la acelaşi moment istoric, oferă cititorului o restructurare spectaculoasă a memoriei profunde unde ancorăm originea României moderne şi destinul actual al românilor.

Tânărul irlandez Patrick O'Brien, la vârsta de treizeci de ani, soseşte în Principatele Române într-unul din anii cei mai dramatici pentru românii din secolul al XIX-lea – 1853, probabil într-o misiune specială încredinţată de Ministerul 5, şi apoi la Congresul de la Paris din 1856, fiind trecută în textul Tratatului de Pace de la Paris. În vara acelui an fatidic, 1853, armata ţaristă ocupă Moldova şi Ţara Românească şi apoi în 30 noiembrie flota turcească este aproape lichidată de ruşi, în portul Sinope. Expansiunea rusească şi slabiciunea turcilor creează multă nelinişte în Occident. Pentru prima dată, puterile occidentale, cu deosebire Franţa şi Marea Britanie, consimt să asculte „*chestiunea românească*": lupta unui grup de boieri şi intelectuali români, educaţi în universităţile occidentale, pentru a fi recunoscută identitatea românească a moldovenilor şi a muntenilor, prin acceptarea unirii Principatelor. Scopul declarat al bunăvoinţei puterilor occidentale

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)

este acela de a transforma Pricipatele într-un teritoriu-tampon în calea înaintării ruşilor spre Europa Centrală. Astfel, „*chestiunea românească*" ajunge în sfârşit să fie abordată oficial la Conferinţa de la Viena, din 1856. Puterile occidentale admiteau, în sfârşit, o apropiere a Principatelor, fără a aproba, însă, unirea acestora.

Conflictul ruso-turc, numit *Războiul Crimeii*, având implicarea Occidentului şi toate consecinţele ce au decurs din mai multe confrutari armate, reprezintă cel mai important eveniment al secolului al XIX-lea. Românii sunt prinşi în acest război fără voia lor, între interesele teritoriale şi lupta pentru zonele de influenţă dusă de marile puteri. Se naşte, de aceea, o anumită curiozitate a elitei occidentale pentru cunoaşterea spaţiului românesc. Patrick O'Brien răspunde acestei aşteptări, scriind un jurnal care se transformă repede într-un eseu de filosofie politică despre ruptura grăitoare dintre principiile invocate de Rusia în discursul ei diplomatic şi acţiunile concrete în teatrele de luptă, despre strategiile de operare ale actorilor implicaţi în Războiul Crimeii, despre poziţionarea fluctuantă a puterilor occidentale, despre raporturile dintre autocraţie şi democraţie, legăturile dintre ocupaţiile militare, propagandă, provocări şi loviturile de stat. În mijlocul acestor planuri şi repere intersectate se află situaţia paradoxală a românilor: pe de o parte ţăranii din Principate par să trăiască într-o lume paralelă cu războiul, mult îndepărtată de aceste complicate şi sângeroase jocuri politice. Pe de altă parte, aceiaşi ţărani români ajung în centrul evenimentelor, devoraţi fiind de ele, sacrificaţi, abuzaţi, exploataţi în modul cel mai nemilos, fără să aibă nicio protecţie reală sau o minimă susţinere nici din partea boierilor autohtoni şi a conducătorilor ţării, nici din partea străinilor care se calcă în picioare pentru a acapara Principatele: puterea protectoare – Rusia, puterea suzerană – Imperiul Otoman, puterile eliberatoare – Franţa, Marea Britanie, Austria.

Iată că tânărul irlandez O'Brien trasmite cititorului român din 2018, cu un secol şi jumătate în urmă, o memorie compusă din reprezentări, emoţii, idei şi poveşti care marchează şi azi, aproape identic, legăturile dintre poporul român, conducării lui şi puterile vecine sau occidentale. Patrick O'Brien descoperă cum românii sunt întotdeauna victime ale unei istorii care se hotărăşte în altă parte, dar care le confiscă destinul. Ceea ce impresionează cititorul actual este valabilitatea concluziilor lui O'Brien, la cei o sută şi cinzeci de ani distanţă. El se apropie de realitatea românească de la 1853 cu inteligenţă analitică, fără prejudecăţi, fără a se autobloca în sentimentul tipic de superioritate al occidentalului, dovedind în fiecare secvenţă a textului o conştiinţă surprinzător de empatică. Conştiinţa lui e vie şi, de aceea, primeşte mesajele realităţilor vizibile şi ale celor camuflate, fără a le distorsiona, fără a le trăda prin raţionalizare, reuşind să le verbalizeze simplu şi clarvăzător. Imediat ce intrăm în miezul evocării, regretăm absenţa acestui text din sursele imaginarului cult, pe care cititorul român din ultimii 150 de ani l-a putut aşeza peste identitatea românească a secolului al XIX-lea:

> „Mai sus de Hârşova este oraşul Cernavodă, unde se găsea, ca şi mai înainte, o puternică unitate turcă. Câteva mori sunt construite pe fluviu, dar curentul nu este foarte puternic prin părţile acestea şi roţile se învârteau foarte încet. Pe mal, nişte pescari îşi reparau plasele şi bărcile lungi ca nişte canoe, iar lângă ei se jucau copiii lor, pe jumătate despuiaţi. Am zărit femei cărând poveri pe cap şi ţărani lucrând din greu pe câmp în mormăitul vlaguit al roţilor de moară. Toate acestea contrastau în chip ciudat cu sumbrele pregătiri de război. În apropierea pescarilor, ţantoşi şi înarmaţi până-n dinţi, se plimbau neînfricaţi albanezi; în spatele zidului cu şanţuri de apărare lângă care ţăranul îşi lucra pământul se vedea temuta artilerie. Soarele zâmbea strălucitor tuturor – deasupra copilaşilor ce se jucau lângă părintele lor şi deasupra arnăutului a cărui meserie e lupta,

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)

deasupra liniştitei vieţi rurale şi deasupra vârfurilor ascuţite ale baionetelor din tabără." [O'Brien, 2016: 41].

Simpla contemplare a contrastului dintre acţiunile cotidiene ale unor pescari din apropierea Cernavodei şi prezenţa nefirească a armatei turceşti transmite peste timp vibraţia existenţei românului constrâns să găsească firul obişnuit al vieţii în chiar mijlocul catastrofei, al unei catastrofe care nu îl priveşte, dar îl limitează şi îi îngustează definitiv propriile decizii. Un asemea episod este evocat cu rol simbolic, aproape alegoric, de O'Brien. Pescarul dunărean e obligat să îşi repare plasele prefăcându-se că nu vede sau chiar fiind orb la ameninţarea uriaşă care creşte lângă el, pentru a asigura pacea aparentă în care jocul copiilor lui este încă posibil.

Mai departe citim:

> „La drept vorbind, în Ţara Românească nu există drumuri. Sunt doar nişte cărări late acoperite cu un strat gros de praf întunecat în timpul verii şi care când plouă sau după dezgheţ se transformă în râuri de noroi, prin care trăsurile de-abia înaintează, afundate în mocirlă până la osie. Când drumul este mult prea prost, trăsurile o apucă pe lângă el, până când drumul cel nou ajunge şi el în aceeaşi situaţie. Însă iarna, când zăpada este îngheţată, poţi călători foarte rapid cu sania. Când am pornit noi, era patru dimineaţa, iar la ora şapte am ajuns la un han, aflat la jumătatea drumului dintre Giurgiu şi Bucureşti, unde am luat micul dejun." [O'Brien, 2016: 51]

Evocarea realistă, analitică proiectează cu acurateţe viaţa şi lumea românească din secolul XIX. Un roman important, cum e *Ciocoii vechi şi noi*, al lui Nicolae Filimon, sau proza lui Alecsandri, a lui Negruzzi, a lui Kogăiniceanu – texte scrise în epocă – nu reuşesc decât rareori, dar nu dominant să capteze energia realităţilor, aşa cum o face irlandezul O'Brien.

Mintea lui dinamică produce înţelegere profundă în comunicarea cu cititorul. Apreciază frumuseţea şi bogăţia ţării, începe să o iubească cu căldura străinului care se aşează în spaţiul nou ca într-un alt *acasă*. Analiza comparativă a satelor munteneşti, văzute în perspectiva satelor din Irlanda sau Marea Britanie, îl ajută pe O'Brien să pună în evidenţă civilizaţia rurală românească, care, în simplitate, afirmă o cultură a frumosului şi o ştiinţă veche a adaptării:

> „Această parte a ţării este deosebit de bogată şi frumoasă. Plouase vreo două ceasuri în timpul nopţii şi totul părea proaspăt şi strălucitor în lumina dimineţii. Locuinţele ţăranilor ori ale micilor proprietari de pământ din Ţara Românească sunt asemănătoarea celor din Irlanda. Colibele ţăranilor sunt făcute din lut sau chirpici şi acoperite cu paie, în vreme ce casele micilor propietari de pământ sunt construite în acelaşi stil, dar sunt ceva mai mari. Se vede că oamenii încearcă să îşi înfrumuseţeze locuinţele. Toate sunt văruite şi adesea viţa-de-vie sau o altă plantă agăţătoare se caţără în jurul uşii sau ferestrelor. Satele sunt aproape întotdeauna mărginite de copaci, iar acolo unde nu sunt ape curgătoare se găsesc de obicei cinci, şase fântâni din care apa se scoate cu un fel de cumpănă din lemn: la un capăt al unei prăjini perpendiculare pe un par este agăţată o găleată de o funie, iar la celălalt capăt este legat un pietroi. Cu pârghia astfel construită apa se scoate din cele mai adânci fântâni cu foarte puţin efort. Privite în ansamblu, satele au un aspect pitoresc şi traiul acolo pare aproape confortabil." [O'Brien, 2016: 52]

O'Brien îşi păstrează distanţa empatică faţă de lumea românească, atunci când face judecăţi pragmatice. Explică astfel în puţine cuvinte un sistem de exploatare secular, care, în timp,

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)

şi-a schimbat doar actorii. Comprtamentele sociale, relaţiile şi consecinţele politico-economice identificate cu precizie de O'Brien au devenit însă parte a istoriei şi a memoriei colective româneşti, până astăzi. Iată cum descrie relaţiile dintre boierii români, ţărani şi arendaşii străini, într-o suită de secvenţe pe cât de edificatoare, pe atât de simple şi cuprinzătoare:

> „La intrarea în han era un bărbat destul de bine îmbrăcat, cu cizme înalte şi o pălărie cu boruri largi. Era călare pe un cal puternic şi însoţit de servitorul său pe un animal asemănător. Amândoi aveau pistoale la centură şi raniţe legate în spatele şeilor. Insul era samsar ori arendaş, cartegorii foarte numeroase în Ţara Românească. Ele stau undeva între boieri sau marii proprietari şi ţărani. De obicei, încheie un contract cu un boier, prin care se angajează să-i plătească o anumită sumă pentru o parte a moşiilor sale, cu condiţia ca boierul să-i dea carte blanche să procedeze aşa cum doreşte cu micii proprietari de pământ şi ţăranii. Este un sistem în care, cum uşor se poate bănui, doar întermediarii obţin principalele beneficii. Boierul, care astfel îşi cedează moşiile, pierde mare parte din venit, în vreme ce arendaşul, care-şi urmăreşte numai propriul interes, stoarce de la nefericiţii de ţărani şi ultimul bănuţ. Astfel că, în cele mai multe cazuri, moşia se împovărează tot mai mult, boierul este în curând dator arendaşului, iar acesta din urmă ajunge în final adevăratul stăpân al proprietăţii. Aproape toţi aceşti intermediari sunt greci, iar unii dintre ei au averi considerabile, obţinute în felul amintit." [O'Brien, 2016: 53]

În niciun manual de istorie nu este explicat la fel de direct şi clar acest sistem de relaţii ce a generat o mentalitate din al cărei mecanism psiho-social nu ieşim nici azi.

Apoi O' Brien încheie cu un argument economic care sintetizează într-o contabilitate primară drama „*săracei ţări bogate*":

> „În ciuda faptului că în toată ţara terenurile se dau în arendă şi că pământul este lucrat ca vai de lume, unii boieri scot de pe moşiile lor mai mult de 20 000 de lire sterline pe an. Proprietăţile personale ale actualului domnitor aduc circa 30 000 de lire *per annum*." [O'Brien, 2016: 53]

Concluzia lui O'Brien confirmă fără nici o ezitare un adevăr care în memoria recentă şi actuală românească a fost discreditat sau trimis, cel mai adesea, în zona legendei decredibilizate:

> „Cu siguranţă, nu există în toată Europa pământ mai roditor ca aici, iar climă mai bună decât cea din Ţara Românească cu greu se mai întâlneşte. Ţara are belşug de grâne de toate felurile şi numai în Franţa am mai băut un vin ordinaire atât de bun ca vinul valah. Vinul alb obişnuit din Ţara Românească, păstrat în sticle doi, trei ani, este asemănător cu cel produs pe malurile Rinului. Pajiştile mănoase oferă loc de păşunat nenumăratelor cirezi de vite şi turme de oi, iar în apropierea pădurilor sunt turme imense de porci." [O'Brien, 2016: 53]

După această evocare memorabilă a bogăţiei ţării, dar şi a hărniciei şi priceperii românilor, O'Brien dă iar un exemplu despre modul în care este folosită şi exportată spre Occident bogăţia Principatelor, de către afaceriştii străini, la cel mai mic preţ din Europa. Povestea de acum o sută şi cincizeci de ani nu este doar o parte dureroasă a memoriei trecutului, ci o realitate hiperactuală:

> „Tocmai datorită acestei abundenţe de carne de toate felurile s-au stabilit urmaşii domnului Goldner în apropiere de Galaţi, iar un alt stabiliment englez puternic implicat în comerţul cu carne de porc s-a înfiinţat la Calafat. Proprietarii ambelor stabilimente sunt de

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)

părere că, dincolo de salariile mari pe care trebuie să le ofere angajaţilor lor englezi şi de cheltuielile cu transportul, îşi pot vinde marfa mai ieftin în Anglia aşa decât dacă ar cumpăra materia primă din orice piaţă a Marii Britanii sau Irlandei." [O'Brien, 2016: 54]

Evocarea bogăţiei ţării impresionează în primul rând autorul, care face eforturi evidente să îşi reţină entuziasmul şi surpriza. El pare a avea sentimentul că se află într-un spaţiu neeuropean, oarecum virgin, asimilat imaginarului amerindian sau african:

„Vânatul de aproape toate felurile se găseşte din abundenţă în Ţara Românească. Curcanii sălbateci se întâlnesc cu sutele la şes sau la câmpie. Iepurii se vindeau până de curând în piaţa de la Bucureşti cu doar patru penny bucata, iar o pereche de cocoşi de munte cam cu acelaşi preţ. De asemenea, apele râurilor abundă în peşti, iar unii dintre ei au un gust foarte ales." [O'Brien, 2016: 53]

Încheierea acestui episod al jurnalului este, însă, cea mai neaşteptată. O'Brien vede în cultura caselor româneşti semnul unei civilizaţii rurale superioare:

„Comparând locuinţele ţărănimii române cu casele irlandeze, n-am precizat că aranjamentul interior al celor dintâi este mult superior. Când intri în casa unui ţăran român, păşeşti într-o cămăruţă folosită drept bucătărie. Aici o sobă încăzeşte întreaga casă în lunile de iarnă. Nu există casă fară sobă, obiect de importanţă capitală într-o ţăra unde uneori este ger aspru. Pe lângă bucătărie, fiecare casă mai are două încăperi, folosite îndeobşte ca dormitoare. Pereţii sunt îngrijit tencuiţi şi văruiţi, iar întreaga locuinţă are un aer de relativă curăţenie." [O'Brien, 2016: 56]

James Oscar Noyes este primul american care scrie despre Ţările Române. În contextul Războiului Crimeii (1853-1856), care influenţează decisiv fizionomia geopolitică a Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, aşa cum precizam anterior, accelerează apariţia României moderne, tânărul Noyes, medic din Statele Unite, ajunge în 1854 la Bucureşti, unde obţine un post de chirurg în armata otomană, prin intermediul unui ofiţer britanic, care, sub numele de război Mazar paşa, ocupa funcţia de guvernator al oraşului trecut sub protectoratul Imperiului otoman. Cunoaşte astfel bine Ţările Române, care fuseseră ocupate de trupele ruseşti în 1853 şi devastate în timpul retragerii lor din 1854. La întoarcerea în America, publică în 1858 volumul *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia*, la editura Rudd & Carleton din New York. Din cele 520 de pagini ale cărţii, 182 de pagini sunt dedicate Ţărilor Române.

Noyes este un observator foarte critic al situaţiei românilor, concentrând evocarea istorică, cu reprezentările sociale relevante şi cu analiza pragmatică a realităţilor, bazată atât pe evenimentul concret, cât şi pe reacţia psiho-emoţională a oamenilor la evenimente:

„Pentru daco-romani, Prutul este un Cocytos cu ape întunecate, despărţind România de tărâmul groazei. În timpul celor şase ocupaţii succesive ale Principatelor, ruşii au tăbărât de obicei asupra banilor publici, i-au silit pe oameni să le aprovizioneze armatele şi nu o dată i-au taxat din greu pentru aşa-numita „protecţie" a ţarului. Aceste invazii au fost în general urmate de foamete şi molime, iar ţăranii valahi susţin că ruşii au adus de fiecare dată ierni grele, inundaţii, roiuri de lăcuste, ciuma şi alte rele fără număr." [Noyes, 2016: 107]

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)

În câteva fraze Noyes rezumă percutant memoria colectivă a relaţiilor dintre români şi ruşi, din ultimele două sute şi cincizeci de ani. Înţelege perfect esenţa negativă a reprezentărilor dominante referitoare la întâlnirea dintre români şi ruşi pe teritoriul Principatelor şi o legitimează prin mai multe evocari dramatice, imposibil de uitat:

> „În teribila campanie din 1829, ţăranii valahi au fost luaţi cu forţa în slujba armatei ruse ca vite de povară. Se povesteşte despre cazacii care mânau cu biciul bărbaţi şi femei împovaraţi de provizii şi lemn pentru poduri ori înhămaţi la căruţe în loc de cai sau boi..." [Noyes, 2016: 107]

Imaginile ţării distruse de ocupaţia rusească sunt memorabile şi inexistente în imaginarul literar, pentru că literatura română, principala sursă de cultivare a memoriei istorice, nu a asimilat această memorie a suferinţei, a umilinţei şi a groazei produse de invaziile ruseşti, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Evocările, emoţiile şi reprezentările pe care se bazează Noyes, însă, sunt foarte prezente în memoria populară colectivă, până astăzi:

> „Pretutindeni am văzut urmele unui război aprig. Am fost obligaţi să trecem râul prin vad, căci ruşii, în retragerea lor pripită, distruseseră podurile. Sate părăsite şi sălaşe arse până la pământ, grânele şi viile călcate în picioare, districte întregi nelocuite, cu excepţia haitelor de câini salbăticiţi şi a stolurilor de păsări carnivore care se înfruptau încă din rămăşiţele cailor şi a oamenilor, dezgropate din mormintele lor superficiale – iată o parte din binecuvântările lăsate de hoardele de cazaci ale ţarului într-un ţinut care, altmineri, s-ar fi bucurat de pace şi belşug." [Noyes, 2016: 107]

Noyes introduce cititorul într-un spaţiu apocaliptic şi întăreşte astfel asimilarea răului, în memoria comună a românilor, cu prezenţa armatelor ruseşti. Citindu-i pe Noyes şi pe O'Brien, conştientizăm cât de mare este distanţa dintre imaginarul literar şi imaginarul memoriei comune, pentru că, prin evocările lor identificăm cu uşurinţă uriaşe spaţii goale în memoria verbalizată în literatură – teritorii nepopulate, care, evident, produc uitare şi nu se transformă nicidecum în memorie. Apoi Noyes, la fel ca O'Brien şi independent de acesta, pentru ca cei doi autori nu s-au cunoscut, face o sinteză abruptă şi tragică, la 1857, cu o voce de prooroc care tulbură conştiinţa cititorului român actual, deoarece el vede brusc în scrierea unui american necunoscut din secolul XIX reflectarea vulnerabilităţii dramatice a României moderne, înainte chiar ca istoria de substanţă a acesteia să se întâmple. Identitatea socio-economică modernă a românilor, comportamentele lor politice, dinamica lor civilizaţională îşi au originea într-o memorie a nedreptăţii fără limite, a abuzurilor succesive, a iresponsabilităţii şi neomeniei clasei conducătoare, a suferinţei şi supunerii în faţa străinilor exploatatori:

> „Când oprimaţi de turci şi de ruşi, când lăsaţi pe mâna fanarioţilor sau încă şi mai tiranicei stăpâniri a hospodarilor pământeni, moldo-valahii au fost poporul cel mai rău guvernat din lume." [Noyes, 2016: 107-108]

Analiza critică a celor doi tineri occidentali, O'Brien şi Noyes, anticipează o modernitatea românească întemeiată pe o gravă ruptură între clasa conducătoare, majoritar formată din străini, şi popor. E o modernitate care nu se naşte din experienţa libertăţii, ca în Statele Unite, ci din experienţa fie a lăcomiei satisfăcută înafara oricăror reguli morale, când ne gândim la clasa conducătoare, fie din experienţa deposedării de orice drepturi, când ne referim la popor.

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)

Patrick O'Brien şi James O. Noyes sunt, însă două conştiinţe foarte diferite, în sens emoţional şi moral. Dacă O'Brien este empatic cu lumea românească a Principatelor, Noyes are o privire mereu critică, dezaprobatoare, alunecând adeseori în dispreţ superior şi într-o aroganţă aproape cinică. Motivul este mai ales religios. Neoprotestantul Noyes nu acceptă Biserica greacă şi mentalitatea ortodoxă. Poziţia lui faţă de ortodoxie va deveni, dealtfel, în timp o atitudine dominantă a Europei Occidentale faţă de lumea ortodoxă românească. Cele două jurnale au contribuit esenţial la construirea unui imaginar occidental despre români.

BIBLIOGRAFIE

Noyes, James O., 2016. *România, ţară de hotar între creştini şi turci: cu aventuri din călătoria prin Europa răsăriteană şi Asia apuseană*, traducere din engleză şi note de Eugen Popa, Bucureşti, Editura Humanitas.

O'Brien, Patrick, 2016. *Jurnalul unei călătorii în Principatele Dunărene în toamna şi iarna anului 1853*, traducere din engleză, introducere şi note de Constantin Ardeleanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Rosetti, Radu, 2013. *Amintiri: ce am auzit de la alţii, din copilărie, din prima tinereţe*, prefaţă de Neagu Djuvara, Bucureşti, Editura Humanitas.

BDD-A28547 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:33 UTC)